

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

В.І. Ємцев, Г.Ф. Ємцева

Національний університет харчових технологій

Метою статті є дослідження соціально-економічних аспектів виробництва органічної продукції у світі та в Україні, визначення основних проблем, що стримують розвиток виробництва органічних продуктів, тенденцій і перспектив становлення вітчизняного ринку органічної продукції. Методологічна основа дослідження — система загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: аналізу і синтезу, індукції та дедукції (при структуруванні предметної площини дослідження на підґрунті ідентифікації та формалізації проблем розвитку органічного виробництва); економіко-статистичного, порівняльного й економічного аналізу (при аналізі стану, тенденцій, а також проблем розвитку виробництва органічної продукції); аналітичних і логічних узагальнень (при визначенні та дослідженні факторів впливу на розвиток і формування ринку органічної продукції) тощо.

Застосування цих методів дало змогу дослідити сучасний стан і тенденції розвитку органічного сільського господарства та виробництва органічних продуктів у світі та в Україні. Аналіз статистичних даних підтвердив загальну зацікавленість виробників органічним виробництвом і зростаючий попит населення в органічній продукції. Визначені основні проблеми розвитку виробництва органічної продукції в Україні (низький рівень доходів населення, відсутність достатньої підтримки та стимулювання органічного виробництва з боку держави, нерозвиненість внутрішнього ринку, недостатня розвиненість інфраструктури ринку органічної продукції, наявність недобросовісних операторів на ринку, слабкий розвиток внутрішньої і міжнародної інтеграції та обмежений доступ на зовнішні ринки органічної продукції, недостатня просвітницька робота серед населення щодо здорового способу життя, значний дефіцит висококваліфікованих агрономічних кадрів, що спеціалізуються на виробництві органічної продукції, відносно складна та тривала за часом процедура отримання відповідного сертифіката тощо) та запропоновані шляхи їх подолання.

Ключові слова: органічне сільгоспвиробництво, виробництво органічної продукції, попит, АПК, якість та безпечність продукції.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції до збільшення хронічних і дегенеративних захворювань у населення в різних країнах світу є свідченням того, як змінюється людство, коли ігнорує важливий зв'язок між усвідомленням шкоди, якої завдає стану довкілля застосування гербіцидів, фунгіцидів, нітратів, пестицидів, підвищення рівня хімізації технологій з вирощування і переробки сільгосппродукції та якості і безпечності їжі. Як наслідок, значну частину того, що зараз вирощує, переробляє та споживає людство в їжу, можна з повним правом віднести до категорії «сміття».

Також гостро стоїть і проблема ожиріння. Практично у всіх регіонах світу з нею вже зіткнулося понад 640 млн осіб. Найчастіше, це результат переорієнтації на споживання дешевої, менш здорової, але здатної дати організму більше енергії їжі.

Саме тому у всьому світі відбувається інтенсивний розвиток альтернативного напрямку в сільському господарстві, який базується на органічному виробництві сільгосппродукції, дружньому ставленні до природи, відновленні родючості ґрунтів, забезпеченні здоров'я рослин, тварин і, як наслідок, здоров'я людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану, проблем і перспектив виробництва органічної продукції в Україні приділяється увага в працях таких вчених, як: В.І. Артиш, Н.А. Берлач, Н.Х. Грабак, О.Т. Дудар, М.В. Капштик, М.І. Кобець, О.М. Маслак, М.К. Шикуча, О.В. Шубравська та інших. Незважаючи на вагомість досліджень, наукове обґрунтування сутності практичних кроків щодо прискорення розвитку органічного сільськогосподарського виробництва, проблема залишається актуальною і потребує подальших досліджень.

Мета дослідження: дослідити еколого-економічні аспекти виробництва органічної продукції в Україні, виявити фактори, що стримують розвиток виробництва органічних продуктів і визначити перспективи становлення вітчизняного ринку органічної продукції.

Викладення основних результатів дослідження. Відповідно до визначення Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (надалі IFOAM) «...органічне сільське господарство — виробнича система, яка підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Вона залежить від екологічних процесів, біологічного різноманіття та природних циклів, характерних для місцевих умов, уникаючи використання невідновлюваних ресурсів. Органічне сільське господарство об'єднує традиції, нововведення та науку, щоб поліпшити стан навколишнього середовища і розвивати справедливі взаємини та гідний рівень життя» [1].

Обов'язковою умовою органічного сільгоспвиробництва є вирощування продуктів в екологічно чистому ґрунті при цілковитій відмові від використання ГМО-насіння, отрутохімікатів, мінеральних і синтетичних добрив, синтетичних стимуляторів росту, харчових антибіотиків у тваринництві тощо.

При подальшій переробці продуктів заборонено рафінування та використання синтетичних барвників, ароматизаторів і консервантів, а на всіх технологічних етапах виробництва обов'язковим є застосування методів, принципів і правил щодо отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження і відновлення природних ресурсів. Для того, щоб продукція могла вважатися органічною, виробник повинен сертифікувати всі етапи вирощування сировини і виготовлення готової продукції [2].

Протягом двох останніх десятиліть виробництво органічної продукції демонструє значне зростання і вважається одним із найперспективніших напрямів аграрної економіки в багатьох країнах світу, забезпечуючи необхідну якість сільгосппродукції та зберігаючи навколишнє середовище.

До основних переваг виробництва органічної продукції можна віднести:

- високі смакові і поживні якості виробленої агропродукції, відсутність шкідливих домішок, що сприяє відновленню та зміцненню здоров'я людини;
- відсутність шкоди від виробництва для навколишнього середовища і здоров'я людини;
- збереження природних якостей, безпеки і натурального складу сировини при подальшій переробці.

Почавшись у вигляді наукового експерименту у 50-х роках минулого століття, органічне землеробство на сьогоднішні розвивається близько у 179 країнах світу на загальній площі біля 50,9 млн га (у 5 разів більше проти 1999 р.). Ще близько 42 млн га (у 10 разів більше проти 1999 р.) використовується в органічному виробництві як площі для збору дикоросів [16; 17]. Результати проведеного аналізу свідчать, що під органічним виробництвом на початок 2016 р. було зайнято близько 1% від загальних площ фермерських земель у світі [1].

При цьому, згідно з даними ІФОАМ, найбільші площі під органічним виробництвом були зосереджені в Австралії — 22,7 млн га, Аргентині — 3,8 млн га, США та Іспанія — по 2 млн га, Китаї — 1,6 млн га, Італії — 1,5 млн га, Франції — 1,4 млн га, Уругваї — 1,3 млн га, Індії — 1,2 млн га та Німеччині — 1,1 млн га [1].

Результати проведеного дослідження свідчать, що у світі майже до 2,7 мільйона господарств (у 11,7 раза більше ніж у 1999 р.) зростає чисельність виробників органічної продукції. Як показав проведений аналіз, понад 75% всіх виробників зосереджена у країнах Азії, Африки та Латинської Америки. При цьому країнами, де налічується найбільша чисельність виробників органічної продукції, є Індія, Ефіопія та Мексика.

У ЄС площа угідь, зайнятих під органічним виробництвом, у 2016 р. становила 14,0 млн га (на 52% більше проти 2010 р.), а кількість виробників органічної продукції складала 295 тисяч підприємств. Найбільші площі були зосереджені в Іспанії (1969 тис. га), Італії (1803 тис. га), Франції (1475 тис. га), Німеччині (1189 тис. га), Польщі (581 тис. га) [1].

Частка угідь, зайнятих під органічним виробництвом в ЄС, становить 6,2% від усіх сільськогосподарських земель, що оброблюються, хоча в розрізі країн-членів ЄС цей показник дуже різниться. Найвища питома вага угідь під органічним виробництвом в Австрії — 21,9%, найнижча — на Мальті (0,3%).

За оцінками ІФОАМ, поточний обсяг світового споживчого ринку органічної продукції щорічно збільшується на 5—10% і у 2016 р. склав більше 78,68 млрд євро (або у 5,12 раза більше ніж у 1999 р.). При цьому найбільший ринок збуту органічної продукції був у США, де обсяг реалізації органічної продукції склав майже 34,12 млрд євро/рік (або 43,3% від ємності світового ринку органічної продукції). Друге місце посіли країни ЄС — 33,5 млрд євро/рік (42,5%), третє — Китай — 5,17 млрд євро/рік (6,5%) [1].

Як свідчать результати проведених розрахунків, кожен мешканець планети в 2016 р. витратив у середньому більше 10 євро/рік на придбання органічної продукції. Найбільше на споживання органічної продукції витрачали у Швейцарії, де рівень споживання органічних продуктів у розрахунку на душу

населення склав 274 євро/рік, Данії — 227 євро/рік, Швеції — 197 євро/рік. Люксембурзі — 188 євро/рік [1].

На думку експертів, оборот цього ринку до 2022 р. може сягнути 150—170 млрд євро. При цьому постійно зростаючий інтерес до органічних продуктів і у споживачів, і у виробників, підігривається «харчовими та ГМО скандалами», які періодично виникають на ринку, а також можливістю одержання додаткового прибутку. Наприклад, у розвинених країнах продукти органічного виробництва на 30—50% дорожчі за традиційні аналоги [1; 4].

Дослідження багаторічної практики країн з розвинутим органічним виробництвом, демонструє економічні, екологічні та соціальні переваги органічного виробництва, серед яких:

- мінімізація негативного впливу на природу, в тому числі зменшення забруднення ґрунту, ґрунтових і поверхневих вод, атмосфери, збереження біорізноманіття;

- більш етична і природна поведінка людини в екосистемі, частиною якої вона є, в тому числі зменшення страждань сільськогосподарських тварин;

- підвищення незалежності виробника від зовнішніх джерел фінансування, поставок отрутохімікатів, мінеральних добрив, зменшення енерго- і трудовитрат на одиницю продукції;

- збільшення кількості робочих місць у сільській місцевості, розвиток місцевих ринків екологічної продукції тощо.

Україна, маючи значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, її експорту, споживання на внутрішньому ринку, також досягла певних позитивних результатів щодо розвитку власного органічного виробництва. Цьому значно посприяли позитивні зміни та посилення правової бази країни відносно виробництва й обігу органічної продукції [2; 3]. Так, за загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих у 2017 р. як органічні, Україна (421,5 тис. га) займала 11 місце серед країн Європи та 20 місце у світі (табл.1) [1].

Таблиця 1. Динаміка загальної кількості сільськогосподарських угідь, кількості сертифікованих підприємств з виробництва та смності ринку органічної продукції в Україні, у 2002—2016 рр. [4]

Показник	2002	2006	2010	2011	2012	2014	2015	2016	2017	2017 до 2002, %
Кількість підприємств, од.	31	80	142	155	164	182	210	390	571	1842
Площа, тис. га	164,4	242,0	270,2	270,3	270,3	400,8	410	421	421,5	256,3
Середній розмір підприємства, га	5,3	3,03	1,9	1,74	1,66	2,2	1,96	1,96	1,26	23,8
Ємність ринку, млн євро	0,1	0,4	2,4	5,1	7,9	14,5	17,0	21,2	29,4	294

Аналізуючи наведені у табл. 1 дані, можна зробити висновок, що у 2017 р. в Україні нараховувалось 421,5 тис. га сертифікованих органічних земель (або 1% від загальної площі сільгоспугідь), що у 2,63 раза більше ніж у 2002 році. Це набагато менше, ніж у країнах ЄС (наприклад, в Австрії для органічного фермерства використовується 19,4% орних земель). Ще 91,6 тис. га складали площі земель з перехідним статусом. Крім того, в Україні сертифіковані 540 тис. га для збору дикоросів (гриби, ягоди тощо). За площею органічних земель лідирували Одеська область (102 тис. га), Херсонська (76 тис. га), Дніпропетровська (38 тис. га) і Житомирська (32 тис. га) область, а найбільша кількість виробників органічної продукції була в Одеській області [4].

Результати проведеного аналізу дають змогу зробити висновок, що більшість сільгоспвиробників органічної продукції використовують для цього невеликі площі органічних земель. Хоча на ринку органічної продукції присутні і потужні виробники. Так, найбільша площа органічних земель в 2018 р. оброблялась у компанії «Арніка» — 15,8 тис. га. У п'яти інших компаній, таких як «Галекс-Агро» (8,8 тис. га), «Агроєкологія» (7,5 тис. га), «Агроінвест-Натуральні продукти» (6,0 тис. га), «УкрБіоЛенд» (5,6 тис. га) площа органічних земель перевищувала 5 тис. га [5].

До ТОП-5 лідерів з виробництва в органічної продукції в Україні входили ТОВ «Органік Мілк» (ТМ «Organic Milk») і ТОВ «Старий Порицьк» (ТМ «Старопорицьке») — виробники молочної продукції, ТОВ «ЕтноПродукт» (ТМ «ЕтноПродукт») — м'ясо, молоко, зерно, ТОВ «Органік оригінал» (ТМ «Еко-род») — бакалія, «Галекс-Агро» — експортно-орієнтований виробник зерна.

Результати проведених досліджень свідчать, що на ринку органічної продукції в Україні у 2017 р. працював 571 оператор (у 18,42 раза більше ніж у 2002 р.), з яких 334 оператори були сільгоспвиробниками органічної продукції, а 237 операторів — переробники та трейдери. Аналіз темпів збільшення кількості операторів на вітчизняному ринку органічної продукції дають змогу стверджувати, що їх загальна кількість до кінця 2018 р. може зрости до 600. Для порівняння: у Туреччині в 2016 р. на 486 тис. га органічну продукцію виробляла 39,9 тис. підприємств, у Польщі — 581 тис. га та 22,3 тис. підприємств, у Чехії — 483 тис. га 4,12 тис. підприємств відповідно. Це свідчить про значні можливості України щодо розвитку виробництва органічної продукції [1; 5].

У загальній кількості вітчизняних операторів ринку органічної продукції лише 80 (14% від загальної кількості операторів) — переробники органічної сировини, з яких 55 — реалізують більше 400 найменувань власної продукції на внутрішньому ринку органічної продукції. Найбільш широко представлені органічні товари в категорії «бакалія» [4; 5].

Треба окремо відзначити, що споживачі роблять свідомий вибір на користь здорового органічного харчування, коли мова йде про дітей. Батьки надають перевагу продуктам, навіть якщо продукт преміальний і коштує дорого. Це привчає дитину з малих років харчуватися правильно. В той же час результати проведеного аналізу показали, що в першій половині 2018 р. зростання обсягів продажу органічної продукції основними торговельними

мережами України склало лише 5%. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що основним рушієм розвитку ринку органічної продукції в Україні є її затребуваність на ринках країн ЄС, де ринок органічної їжі за останнє десятиліття виріс в чотири рази, а ємність ринку органічних овочів (у 2017 р. вона склала близько 40 млн євро) щорічно зростає на 10—15%. Споживачі органічної їжі в країнах ЄС зараз витрачають вдвічі більше грошей, ніж 10 років тому, і ця тенденція, швидше за все, зберігатиметься. А враховуючи те, що у країнах ЄС обмежені земельні ресурси для органічного фермерства, вони змушені імпортувати органічні продукти з більш ніж 130 країн для того, щоб задовольнити постійно зростаючий попит споживачів [5].

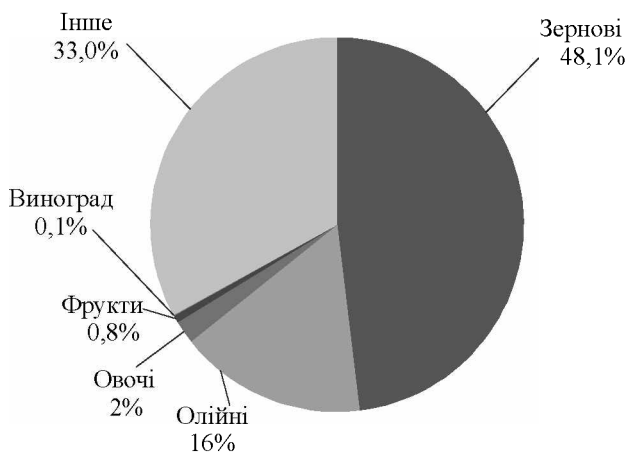

Рис. 1. Структура площ під органічними культурами в Україні у 2016 р. [5]

Із загальної площі 421,5 тис. га, сертифікованих в Україні як органічні, 48,1% були зайняті під вирощування зернових культур (рис. 1). При цьому перше місце з обсягів вирощування органічних культур займала пшениця — 92 тис. т, друге — кукурудза — 84 тис. т, третє — соя — 19 тис. т. Це забезпечило Україні сьоме місце серед країн-виробників органічних зернових. Понад 16% займають олійні культури (5 місце у світі); 4,6% — бобові (7 місце) [1; 5; 6].

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок, що близько 95% виробників органічних культур вирощують зернові та технічні культури, тому що їх простіше вирощувати. До того ж витрати на їх зберігання і транспортування менші.

Органічні овочі (2% від площ органічних угідь) — це окремий сегмент, який зростає постійно, а їх вирощування для дрібних фермерів обходиться трохи дорожче, ніж вирощування звичайних овочів, проте ціна реалізації набагато вища. Всього на сьогодні в Україні як органічні вирощуються 12 ключових овочевих культур. Це картопля, огірки, помідори, капуста, буряк, морква, цибуля, часник, перець, кабачки, баклажани і гарбузи. При цьому з 12 овочевих культур, що вирощуються як органічні, 9 мали зростання обсягів виробництва в період 2010 — 2016 рр. Площі під вирощування органічних овочів складають близько 8,4 тис. га, або 2% площ органічних угідь, у т.ч. під органічну картоплю — 1,2 тис. га [5; 6]

Якщо говорити про тепличне овочівництво, то в сегменті органічного виробництва тільки 7 господарств в Україні наважилися зробити з цього бізнес і зібрали близько 560 тис. т. тепличних овочів. Це дуже небагато, особливо порівняно з тим, що у 2017 р. Україна зібрала 8,7 млн т. овочів відкритого ґрунту, в тому числі помідорів — 2,26 млн т, капусти — 1,6 млн т, цибулі — майже 1 млн т [6].

Під фруктами було зайнято лише близько 1% площ органічних угідь.

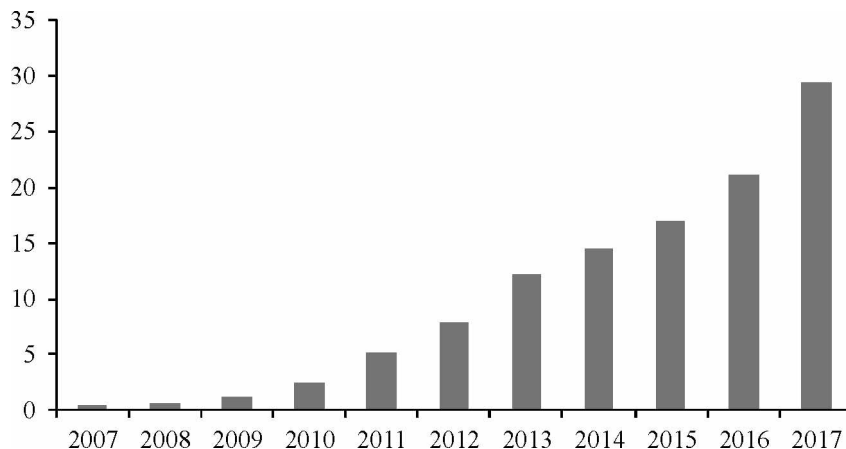

Рис. 2. Динаміка обсягів вітчизняного ринку органічних продуктів, млн євро [4; 5; 6]

Вітчизняний ринок органічної продукції істотно зростає як кількістю операторів ринку органічних продуктів, так і в грошовому еквіваленті. Результати проведених соціологічних досліджень свідчать, що 60% жителів українських мегаполісів хотіли б купувати органічні продукти. При цьому найбільш затребуваними можуть стати м'ясо (39%), молоко й молочна продукція (36%), овочі й фрукти (29%), а також макаронні й хлібобулочні вироби (16%) [5]. Нині органічні продукти для багатьох операторів української мережевої торгівлі поки що залишаються іміджевою позицією, а нечисленні підприємці змушені просувати таку продукцію через Інтернет. Проте результати аналізу свідчать про збільшення обсягів вітчизняного ринку органічних продуктів. Так, у 2007 р. обсяг внутрішнього ринку органічного продовольства становив близько 0,5 млн євро; а у 2017 р. — 29,4 млн євро, тобто збільшився у 58,8 раза (рис. 2). Однак ринок споживання органічного продовольства прив'язаний, в основному, до великих міст — Київ та Київська область, Харків, Одеса, Дніпро, Львів, де вищий рівень доходів населення. При цьому Київська область лідирує і за обсягами переробки органічної сировини, і за споживанням органічної продукції [4; 5; 6].

Проведене дослідження показало, що з часом розширився і асортимент вітчизняної органічної продукції. Так, першим органічним товаром на полицях українських магазинів у 2007 р. була гречка. А вже у 2008 р. працювало 14 органічних магазинів, які реалізували 2000 одиниць одного сертифікованого виду продукції, у 2009 р. 36 магазинів продали 12 тис. одиниць трьох

видів сертифікованих продуктів, а у 2014 р. — 2 000 магазинів пропонували понад 600 тисяч одиниць 21 виду сертифікованої продукції. Проте питома вага органічних продуктів на продовольчому ринку України становить не більше 0,1%. Результати досліджень свідчать, що попит на органічну продукцію в цілому по Україні наразі складає лише 5%, в містах — до 15% від загального обсягу продажу продовольчих продуктів [5]. Саме тому Україна експортує 90% загального обсягу органічної сировини і продукції, лише 10% реалізується на внутрішньому ринку. Українці споживають значно менше органічних продуктів, ніж мешканці країн ЄС. В Україні цей показник складає 3 євро в рік на душу населення, тоді як у світі — 11,1 євро, а у ЄС — 53,7 євро. За обсягом внутрішнього споживання органічних продуктів Україна займає 25-е місце в Європі: з гектара органічних угідь на внутрішній ринок потрапляє продукції на 50 євро, тоді як у Європі — на 2 345 євро. Ці показники вказують не лише на низький рівень купівельної спроможності населення, а й на те, що в нашій країні досі не сформовано належну філософію органічного виробництва та споживання, необхідну інфраструктуру, а також державну політику щодо підтримки їхнього розвитку [4; 5].

Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок, що основними проблемами, які стримують розвиток виробництва органічної продукції в Україні, є: відсутність його підтримки та стимулювання з боку держави, нерозвиненість внутрішнього ринку, недостатня розвиненість інфраструктури ринку органічної продукції, наявність недобросовісних операторів на ринку, слабкий розвиток інтеграції з міжнародними структурами та обмежений доступ на зовнішні ринки органічної продукції, недостатня просвітницька робота, значний дефіцит висококваліфікованих агрономічних кадрів, що спеціалізуються на виробництві органічної продукції, відносно складна й тривала за часом процедура отримання відповідного сертифіката тощо [5]. Однак найбільш важливою проблемою для розвитку виробництва органічної продукції, на нашу думку, є відсутність компенсацій і дотацій у сфері агроекології (це особливо важливо, тому що при переході до органічного землеробства перші 3—5 років урожайність, якщо порівняти з інтенсивним землеробством, падає).

Також значною проблемою для розвитку виробництва органічної продукції залишається обмеженість площ ґрунтів з високим бонітетом (показником родючості), які не знали агрохімії та на яких не використовувався дуже популярний, у свій час, інсектицид ДДТ, що має період розпаду близько 80 років та вимоги щодо наявності у ґрунті радіонуклідів. На сьогодні в Україні залишилось чотири основних регіони, де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів: Північно-Полтавський, Вінницько-Прикарпатський, Південно-Подільський та Північно-східно-Луганський [8].

З наведених даних випливає, що формування системи виробництва органічної продукції має стати одним з пріоритетів для економіки України у середньостроковій перспективі. Країна може і повинна використати одну з своїх переваг у процесі міжнародної інтеграції — так званий «ефект затримки у розвитку», коли не потрібно повторювати увесь шлях спроб і помилок, що

пройшли інші країни. Тому недоліки вітчизняного АПК (недостатній рівень застосування мінеральних добрив, низька урожайність і пов'язаний з цим відносно низький винос з урожаєм поживних речовин з ґрунту тощо) можуть і повинні стати перевагами у виробництві органічної продукції [6].

Висновки

Аналізуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Виробництво органічної продукції є перспективним, а тому повинно стати пріоритетним видом діяльності для підприємств АПК, який допоможе їм отримати додаткові конкурентні переваги та збільшити доходи за рахунок скорочення експлуатаційних витрат на 1 га та можливості отримання преміальної ціни на ринку органічної продукції.

2. Розвиток виробництва органічних продуктів зможе забезпечити збільшення експортного потенціалу країни та вихід на ринок країн ЄС з новими продуктами за рахунок зниження бар'єрів виходу на ринок органічної продукції при її відповідності вимогам, регламентам і директивам країн-експортерів щодо якості та безпечності продукції.

3. Якість і великі партії для відвантаження органічної продукції на експорт можливо забезпечити шляхом об'єднання її виробників у спеціалізовані кооперативи й асоціації. Чим швидше українські виробники нішевих та органічних культур почнуть об'єднуватися і діяти разом, тим швидше вони отримають можливість впевненого доступу на світовий ринок органічної продукції.

4. Розвиток органічного сільського господарства допоможе розвитку малого і середнього агробізнесу, тому що зможе забезпечити отримання прибутку тим, хто займається виробництвом у невеликих обсягах.

5. Виробництво органічної продукції допоможе суттєво збільшити зайнятість на селі та вирішити нагальні соціальні проблеми. На сьогодні рівень безробіття на селі (за методологією МОП) перевищує відповідний рівень у містах. Це особливо важливо в умовах депресивного стану українських сіл і скорочення їх чисельності, кількість яких з 1995 р. зменшилась майже на 21%. Питома вага багатолюдних сіл (500 і більше жителів) також скоротилася — з 38—39% у 1990—1995 рр. до 32% у 2016 році.

6. Подальший швидкий розвиток органічного виробництва в Україні можливий лише за умови державної підтримки через фінансову підтримку, пільгове оподаткування, пільгові ціни на витратні ресурси і засоби виробництва, популяризацію органічної продукції серед виробників і споживачів, через підтримку створення інфраструктури ринку органічних продуктів тощо.

7. З метою полегшення реалізації органічної продукції на внутрішньому ринку доцільно доповнити Закон України «Про дитяче харчування» стосовно застосування сировини у виробництві не тільки із спеціальних сировинних зон, але й із сертифікованих, згідно з міжнародними нормами, зон і підприємств ведення органічного виробництва, що значно покращить можливості виробників дитячого харчування у забезпеченні підприємств сировиною потрібної якості та безпечності.

Література

1. International Federation of Organic Agriculture Movements URL: <https://www.ifoam.bio/>.
2. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3.09. 2013 р. (з наступними змінами та доповненнями) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/425-18>
3. Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (№ 5448-д) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/425-18>
4. Офіційний веб-сайт Федерації органічного руху України URL: <http://www.organic.com.ua>.
5. 5 фактів про органічне землеробство в Україні URL: <https://agroreview.com/news/5-faktiv-pro-orhanichne-zemlerobstvo-v-ukrayini>
6. Статистичний збірник «Рослинництво України» URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Аналіз ринку органічної продукції в Україні. URL: <https://agropolit.com/spetsproyekty/407-analiz-rinku-organichnoyi-produktsiyi-v-ukrayini>
8. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / за ред. М.К. Шикіули. К.: Оранта, 1998. 680 с.